

*Богма О.С.,
к.е.н., доцент,
доцент кафедри фінансів та кредиту,
Запорізький національний університет*

АРГУМЕНТУВАННЯ ТА РОЗВИТОК СУТНОСТІ ТА ЗМІСТУ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ЯК НАУКОВОЇ КАТЕГОРІЇ В РІЗНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ШКОЛАХ

Анотація. Статтю присвячено дослідженню внеску різних економічних шкіл в аргументування та розвиток сутності та змісту економічної безпеки як наукової категорії. Розглянуто погляди прихильників класичної економічної школи, концепції загальної економічної рівноваги, марксистської політекономічної та кейнсіанської шкіл, теорії катастроф, теорії ризиків, теорії конфліктів і теорії впорядкування та самоорганізації систем різного характеру на проблематику економічної безпеки. Зроблено висновок, що наукові дослідження цих економічних шкіл є вагомим внеском у процес розуміння сутності категорії «економічна безпека» і можуть використовуватися як теоретичне підґрунтя під час проведення подальших досліджень зазначеної категорії.

Ключові слова: економічна безпека, ризик, економічні інтереси, економічний суб'єкт, економічна система, економічна рівновага.

Постановка проблеми. Забезпечення безпеки виступає найголовнішою метою та базовою, фундаментальною потребою будь-якої соціальної, економічної, технічної, політичної, екологічної, природної системи на протязі всього існування людського роду. Відповідно, сьогодні дослідження проблематики безпеки знаходяться в центрі уваги політичних, економічних, природознавчих, філософських, психологічних, технічних та інших наук. При цьому особливе місце з поміж цих наукових досліджень займають питання забезпечення саме економічної безпеки, необхідність чого не втрачала своєї актуальності з моменту виникнення перших держав і, відповідно, зародження і розвитку національних економічних інтересів, і до сьогодні. Ще більше актуалізує проблематику економічної безпеки розвиток глобалізаційних процесів, зростання взаємозалежності та відкритості національних економік в умовах дії світової фінансової кризи, що створює нові економічні загрози та небезпеки для будь-якої країни світу. Отже, для пошуку дієвих інструментів захисту від наявних та потенційних економічних загроз та небезпек і досягнення бажаного стану безпеки економічної системи існує необхідність чіткого розуміння сутності зазначеної категорії, що, своєю чергою, зумовлює доцільність вивчення еволюційного шляху її розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічним та прикладним аспектам забезпечення економічної безпеки присвячено роботи провідних закордонних учених-економістів: Т. Аллісона, Дж.К. Ван Хорна, Х. Маула, Т. Парсонса, Б. Райзберга, Г. Тостера, Й. Шумпетера та ін., а також російських учених: Л. Абалкіна, С. Афонцева, С. Глазьєва, С. Головніна, А. Городецького, А. Ілларіонова, І. Лазарева, Б. Михайлова, В. Медведєва, Є. Олейникова, В. Сенчагова, А. Татаркіна, Л. Терехова. Вагомий внесок у дослідження проблематики забезпечення економічної безпеки країни зро-

били вітчизняні вчені: О. Барановський, І. Бінко, О. Білорус, З. Варналій, О. Власюк, В. Гець, Г. Дарнопих, М. Єрмошенко, Я. Жаліло, С. Кіресв, В. Мунтіян, Г. Пастернак-Таранушенко, В. Шлемко та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну кількість наукових праць із досліджуваної проблематики, є низка проблем, які висвітлюються недостатньо. Зокрема, потребують більш детального розгляду особливості наукових досліджень проблематики економічної безпеки в різних економічних школах.

Мета статті полягає в розгляді внеску різних економічних шкіл в аргументування та розвиток сутності та змісту економічної безпеки як наукової категорії.

Виклад основного матеріалу дослідження. У процесі дослідження еволюції економічної безпеки як наукової категорії не можна обминути увагою вивчення теоретичних основ для розуміння досліджуваної категорії, що були закладені представниками відомих економічних шкіл.

Так, відзначимо, що представники класичної економічної школи вважали, що економічну безпеку забезпечує «невидима рука» ринку, яка упорядковує цілі, інтереси, умови діяльності окремих економічних суб'єктів. Так, А. Сміт відзначав, що «кожна окрема людина намагається вжити свій капітал так, щоб продукт його мав найбільшу вартість. Вона має на увазі лише власний інтерес, переслідує лише власну вигоду, причому в цьому разі вона невидимою рукою направляється до мети, яка не входила в її наміри. Переслідуючи свої власні інтереси, вона часто більш дієвим чином служить інтересам суспільства, ніж тоді, коли свідомо прагне служити їм» [1, с. 332]. Тобто теорія А. Сміта передбачає, що шляхом реалізації власних економічних інтересів, ґрунтуючись на власному економічному егоїзмі, економічний суб'єкт забезпечує реалізацію цілей суспільства, роблячи, таким чином, свій внесок у забезпечення безпеки економічної системи.

Концепцію загальної економічної рівноваги М. Вальраса можна розглядати в тому числі з точки зору розуміння цим економістом сутності економічної безпеки. Так, за допомогою своєї моделі Вальрас представив економічну систему як систему рівнянь попиту і пропозиції по всій номенклатурі товарів, що розглядається, прагнучи втілити ідею взаємозв'язку господарства в системі рівнянь. Ідея взаємозв'язку, на думку дослідника, полягає в тому, що стан одного ринку залежить від стану іншого, іншими словами, попит і пропозиція на даному ринку залежать не тільки від ціни відповідного товару, а від цін на всі товари [2]. Таким чином, розглядаючи функції попиту та пропозиції, М. Вальрас доходить висновку, що саме взаємодія таких змінних, як кількість товару та ціна товару, призводить у підсумку до рівноваги попиту та пропозиції. У цілому ж економічну рівновагу дослідник розглядав як єдність інтересів різних соціальних

класів та груп в умовах конкретної економічної ситуації й суверенітет кожного окремого споживача в умовах ринку.

Можна зробити припущення, що і М. Вальрас та інші прихильники й продовжувачі його теорії тією чи іншою мірою – Ф. Еджуорт, М. Панталонеї, Е. Бароне, А. Курно та ін. – розглядали досягнення системою стану економічної рівноваги як одного з проявів чи умов забезпечення економічної безпеки. Проте за своєю сутністю та логікою ця концепція виступає лише спробою за допомогою математичного апарату охарактеризувати окремі прояви економічної безпеки у статичному стані.

У марксистській економічній школі також відсутнє чітке визначення поняття «економічна безпека», при цьому значна увага приділяється дослідженню загроз і небезпек, які притаманні капіталістичному способу виробництва й антагонізмів, притаманних капіталістичному строю, які виступають загрозами безпечному стану. Прихильники економічної теорії марксизму протиставляли експлуататорській капіталістичній формації, що має, на їх думку, обмежений характер існування, ідеальний суспільний устрій – комуністичне суспільство – відмінними рисами якого виступають відсутність соціальних конфліктів, ефективне використання засобів виробництва, найкраща організація праці тощо. Як відзначають К. Маркс та Ф. Енгельс, «на вищій фазі комуністичного суспільства, після того як зникне поневолююче людину підпорядкування її поділу праці; коли зникне разом із цим протилежність розумової і фізичної праці; коли праця перестане бути тільки засобом для життя, а стане сама першою потребою життя; коли разом із усебічним розвитком індивідів виростуть і продуктивні сили і всі джерела суспільного багатства повільно потоком, лише тоді можна буде абсолютно подолати вузький горизонт буржуазного права» [3, с. 15]. Отже, можна зробити висновок, що основні риси, які, з точки зору теорії марксизму, були притаманні утопічному комуністичному суспільству, дають змогу описати його як безпечне не лише в економічному, але й у соціальному плані.

Наукові дослідження на початку і в середині ХХ ст. також не приділяли особливої уваги явищу економічної безпеки. Наприклад, кейнсіанська школа основну увагу зосереджувала на проблемах стабільності економічної системи в короткостроковому періоді, що відображає лише її статичний стан, отже, не враховує всі ті динамічні трансформації, що постійно відбуваються в економіці. Як основні економічні небезпеки Дж.М. Кейнс розглядає безробіття, інфляцію, економічні кризи, які виникають у разі порушення рівноваги економіки в умовах повної зайнятості (ця рівновага, на його думку, виступає природним, безпечним станом економічної системи). Важливим поняттям кейнсіанської теорії виступає «ліквідна «пастка», що виникає, якщо населення відчуває небезпеку дефляції чи військового конфлікту та починає зберігати готівку вдома [4]. У цілому Кейнс стверджував, що для економічної системи ринкового типу характерна нерівновага, тобто відсутність безпечного стану, при цьому відсутній механізм автоматичного ринкового саморегулювання, що зумовлює необхідність запровадження економічної політики державного регулювання з метою відновлення рівноваги як прояву безпечного стану економічної системи.

Західна економічна література кінця ХХ ст. також не приділяє необхідної уваги дослідженню проблематики економічної безпеки. При цьому можна зробити висновок, що питання забезпечення стану економічної безпеки підіймаються науковцями, насамперед, у процесі розвитку двох таких окремих наукових напрямів, як теорія катастроф і теорія ризиків.

Так, теорія катастроф знаходить своє походження від термодинаміки, яка досліджує еволюцію систем у світі природи. При цьому її представники – І. Зіман [5], І. Касетті, Дж. Колат, Е. Ласло, Т. Олива [6] – виходять із того, що не лише природному, але й економічному світу так само притаманні різноманітні зміни, небезпеки та значний рівень нестабільності.

Як відзначає один із провідних дослідників цієї школи Е. Ласло, «біфуркації», які представляють собою зміни усталеного режиму роботи системи, тобто переломні фази, досягають свого максимуму, коли система має схильність до «небезпечного образу життя» та наближується до границь своєї внутрішньої стабільності. І саме така поведінка притаманна соціальним суспільствам ХХ століття, при цьому можна прогнозувати, що вони будуть схильні до неї і в майбутньому [7, с. 28].

З погляду забезпечення безпечного стану теорія катастроф доходить висновку, що оскільки в певних ситуаціях – у точках катастроф – навіть незначні рухи можуть вплинути на хід розвитку, дуже корисним буде вміння визначити, чи далеко від такої точки знаходиться система. При цьому завжди існує можливість вказати деякі непрямі ознаки того, що система знаходиться поблизу точки катастрофи. Йдеться про так звані «прапори катастроф» – особливості поведінки системи, за якими можна судити про наближення критичної точки. До основних із них можна віднести [8]:

- наявність кількох різних (стійких) станів;
- наявність нестійких станів, з яких система виводиться слабкими «поштовхами»;
- можливість швидкої зміни системи за малих змін зовнішніх умов;
- незворотність системи (неможливість повернутися до колишніх умов).

У цілому ж основоположний висновок теорії катастроф полягає в тому, що в разі вичерпаності ресурсів та за відсутності системи та інструментарію протидії й попередження загрозливих процесів їх кількість буде збільшуватися по нарастаючій, що в підсумку призведе до втрати економічною системою стійкості, навіть якщо наявні мінімальні відхилення від нормального, стійкого стану. Відповідно, прихильники цієї школи основну увагу приділяють проблематиці попередження потенційних «біфуркацій» і розробці механізмів запобігання незворотним змінам. Проте слід підкреслити, що переважна більшість робіт у межах розроблення «теорії катастроф» не має прикладного характеру та потребує подальшого розвитку і вдосконалення. Поряд із цим зазначена теорія відходить від розгляду лише статичного стану економічних систем і намагається за допомогою динамічного аналізу вивчати особливості їх функціонування в критичних ситуаціях та спроможність зберігати стійкість та безпечний стан в умовах граничних навантажень, що не можна не оцінити позитивно.

Теорія ризиків, представниками якої є Р. Кеске [9], Дж. Кларк, Р. Дембро, К. Ерроу [10], Ф. Найт, займається аналізом, класифікацією і вивченням наслідків різноманітних ризиків, що складаються в суспільно-господарському житті [11, с. 65]. При цьому в межах цієї наукової школи основна увага приділяється проблематиці виявлення, попередження та подолання фінансових, підприємницьких, інвестиційних, комерційних та ін. ризиків. Менш розробленими є ті самі питання по відношенню до макроекономічних ризиків, теоретико-методологічні підходи до розв'язку проблем яких ще знаходяться на етапі становлення.

У принципі можна стверджувати, що термінологічний апарат теорії ризиків і дотепер зазнає певних змін, що доводять

значні різноманітність та неузгодженість у визначеннях базових категорій цієї теорії. Таку неузгодженість можна пояснити тим фактом, що категорії «небезпека», «загроза», «ризик» та ін. вивчаються у багатьох дисциплінах: страховій справі, інвестуванні, ризик-менеджменті, математичній статистиці та ін.; ще більше труднощів виникає у зв'язку з тим, що значна кількість окремих зацікавлених осіб також намагаються давати авторські трактування зазначених понять. Вивчення існуючих точок зору доводить, що основна увага у дослідженнях ризику приділяється мікроекономічному рівню, при цьому мезо- та макроекономічний рівні прояву ризику, загроз, небезпеки, які в підсумку і призводять до значних утрат у межах соціально-економічної системи або навіть до її руйнування, не знайшли належної уваги. Відповідно, теоретико-методологічні та практичні аспекти мезо- та макроекономічних ризиків потребують подальших досліджень.

Окрім теорії катастроф й теорії ризику, відносно самостійними галузями дослідження економічної безпеки слід згадати такі [11, с. 65]:

– теорія конфліктів, в основі якої лежать уявлення про формування, розвиток і розв'язання конфліктів між індивідами, групами, організаціями, структурами влади (Дж. Бертон, К. Боулдінг, Р. Дарендорф, А. Дмитрієв, Т. Парсонс). Своєю чергою, локалізація конфлікту виступає важливою умовою досягнення системою безпечного стану;

– теорія впорядкування й самоорганізації систем різного характеру, націлена на пошук внутрішніх ресурсів виходу з кризи і досягнення стану безпечного розвитку (Л. Берталанфі, І. Блауберг, М. Моїсєєв, І. Пригожин, Г. Хакен).

Щодо постсоціалістичного простору, то наприкінці ХХ ст. у постсоціалістичних країнах виникла необхідність розроблення орієнтирів, шляхів і способів формування принципово нової моделі економічної безпеки країни. Ці проблеми вперше були висунуті в публікаціях російських учених Л. Абалкіна, А. Архипова, А. Городецького, Б. Михайлова, В. Сенчагова, А. Татаркіна, В. Тамбовцева, С. Олейникова. Водночас в Україні Г. Пастернак-Таранушенко започаткував науку про економічну безпеку держави – екобезпеку (economic security of state), в основі якої лежить теорія потенційних конфліктів [11, с. 66].

Висновки. Таким чином, базові основи аргументування та розвитку економічної безпеки як наукової категорії були закладені А. Смітом, М. Вальрасом, К. Марксом, Ф. Енгельсом, Дж. Кейнсом та ін., у працях яких містяться важливі теоретичні розробки в напрямку досягнення економічної рівноваги, узгодження економічних інтересів різних суб'єктів економіки, визначення джерел загроз, небезпек, антагонізмів, що створюють загрози економічній системі, виявлення інструментів підтримання стійкості економічної системи. Окремими відносно самостійними галузями дослідження економічної безпеки виступають теорія катастроф, теорія ризику, теорія конфліктів, теорія впорядкування й самоорганізації систем різного характеру. Зазначені наукові школи є вагомим внеском у процес розуміння сутності категорії «економічна безпека» і можуть використовуватися як базове теоретичне підґрунтя під час проведення подальших досліджень зазначеної категорії.

Література:

1. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит // Антология экономической классики: в 2-х т. – М.: Эконом, 1993. – Т. 1. – 570 с.
2. Теория общего экономического равновесия [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Econom/avton/13.php.

3. Маркс К. Избранные произведения: в 3-х т. / К. Маркс, Ф. Энгельс. – М.: Издательство политической литературы, 1948. – Т. 2. – 650 с.
4. Коддингтон А. Кейнсианская экономическая теория: в поисках главных принципов / А. Коддингтон [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ecsocman.hse.ru/data/576/640/1219/011Koddington.pdf>.
5. Zeeman E.C. et al. A model for institutional disturbances // Br. Math. Statist. Psych, 1976. – Vol. 29. – P. 66–90.
6. Oliva T.A. Information and Probability Estimates: Modelling the Firms Decision to Adopt a New Technology // Management Science. – 1991. – Vol. 37. – № 5. – P. 605–623.
7. Ласло Э. Рождение слова – науки – эпохи / Э. Ласло // Полис. Политические исследования. – 1993. – № 2. – С. 25–32.
8. Чуличков У. Теория катастроф и развитие мира / У. Чуличков [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.nkj.ru/archive/articles/6068>.
9. Ceske R. Operational Risk: Current Issues and Best Practices. – Net Risk, Garp. July 28, 1999.
10. Эрроу К. Восприятие риска в психологии и экономической науке / К. Эрроу // THESIS. – 1994. – Вып. 5. – С. 81–90.
11. Барановський О.І. Сутність економічної безпеки / О.І. Барановський // EUROPEAN COOPERATION. – 2015. – Vol. 2(2). – Pp. 59–76.

Богма Е.С. Аргументация и развитие сущности и содержания экономической безопасности как научной категории в различных экономических школах

Аннотация. Статья посвящена исследованию вклада различных экономических школ в аргументацию и развитие сущности и содержания экономической безопасности как научной категории. Рассмотрены взгляды сторонников классической экономической школы, концепции общего экономического равновесия, марксистской политэкономической и кейнсианской школ, теории катастроф, теории рисков, теории конфликтов и теории упорядочения и самоорганизации систем различного характера на проблематику экономической безопасности. Сделан вывод, что научные исследования этих экономических школ являются весомым вкладом в процесс понимания сущности категории «экономическая безопасность» и могут использоваться в качестве теоретической основы при проведении дальнейших исследований указанной категории.

Ключевые слова: экономическая безопасность, риск, экономические интересы, экономический субъект, экономическая система, экономическое равновесие.

Bogma E.S. Argumentation and development of nature and content of economic security as a scientific category in different economic schools

Summary. The article investigates the contribution of different economic schools in the development of reasoning and nature and content of economic security as a scientific category. Considered the views of supporters of classical economic school, the concept of general economic equilibrium, Marxist political economy and Keynesian schools, catastrophe theory, theory of risk, conflict theory and theory of self-organization and streamlining of various natures on issues of economic security. It is concluded that these economic research schools is an important contribution to the process of understanding the essence of the notion of «economic security» and can be used as a theoretical basis while further researching this category.

Keywords: economic security, risk, economic interests, economic subject, economic system, economic balance.